

Фияты 8 к.

наши
и браим
ЧИЧЕК

Янъы
Икяелер

ВЕ КЪАН

100
ИБРАИМ ПАШИ

ЧИЧЕК ВЕ КЪАН

ЯНЪЫ ИҚЯЕЛЕР

ГЪАФУР ГЪУЛЯМ АДЫНА
ЭДЕБИЯТ ВЕ САНААТ
НЕШРИЯТЫ
ТАШКЕНТ — 1970

ЮЗЮНЪНИ ЕЛЬДЕН САКЪЛАМА

Саре апте гедже кеч вакыткъадже огълу Мидатины бекледи. Раатсызлана, кедерлене, тыныш алмадан тюфюльдей эди. Ахры олдырамады, акъайы Амзаны огълунынъ досты Эофетке ёллады. Мидат онда ёкъ эди. Саре апте не япаджагыны бильмей, шашты-шашмалап къалды.

Ана къайгы-къасеветте олгъан арада, Мидат Эминов институт бинасындан чыкъты. Таш басамакълар устюнде токъталды. Козлерине саркъып тюшкен къара сачларыны узун пармакъларынен сыйпады, тереклер артына гизленген айгъа манасыз бир бакъыш атты. Юзю ве къулакълары алевленип янгъан киби олды. Терен тюшюнджеге далды: «Пакъыл киби о теманы асла текрарламагъан эдим. Ах, сени... Энди не япмалы, къайда бармалы? Къуруджылыкъкъа кирсем не олур экен? Бабам, билем, къаршы чыкъмаз. Лякин, анамнен анылашмакъ къыйын...»

Мидат ёлуна кетти. Раатсыз юрегини нелердир кемире эди. Юзюнде къайгъы кольгелери асыл олды. Бу арада узакътан, оюн майданындан чалгъы сеслери ишитилди. Бирден:

— Къур-та-ры-нъыз!— деген къыз сеси янъгъырады.

Мидат тарс токъталды. Динъленди. Сесиниъ арты кесилген эди. Лякин бираздан сонъ, сес кене текрарланды.

— Токъунма манъа...

Мидат чыдамады, чабик-чабик адымлады. Аллеянынъ кошесинде беяз кольмекли эки яш бир къызнен чеккелеше эдилер. Мидат отъюр сеснен:

— Чекилинъиз, токъунманъыз!— деп яшларнынъ алдына чыкты.

Къыз бирден артына айланып, козьлерини таныш олмагъан огълангъа тикти. Мидат исе, онынъ къалтыравыкъ къолундан тутып:

— Къоркъма, юр пешимден,— деди.

Мидатнынъ арекети яшларнынъ зытына тийди. Узун бойлы, сарышын яш хоразланып онынъ къаршысына чыкты ве къаба дауушнен:

— Ачыл мындан, ёкъса пайынъны алырынъ,— деди де, омузларыны котерип, эки къолуны джеблерине сокъты. Дигер бириси,

юмрукъларыны сыкъып, четте тура эди. Мидат индемени, къызнынъ къолуны къавий тутып, эп огге юрди.

Олар яры къаранлыкъ, тар сокъакъкъа келип чыктылар. Орталыкъ тынч эди. Къайдандыр копек авулдады. Бу арада яшлардан бири етип кельди де, Мидаткъа атылды.

— Чекиль дейим санъа!..

Дигери чиркин сёзлернен сёгюнди. Юмругъыны авада саллап, бар къуветинен Мидатны ураджакъ олды. Мидат юмрукътан сакъынып, ашагъы эгилди ве чабикликнен яшкъа башынен урды. О юварланып, ерге серилди. Бираздан тизлерни устуне суюрекленип таш къармалады. О бири Мидаткъа чапкъылды. Тознен къарышкъан авада пычакъ ялтырады. Мидат омузында агъырылар, санчылар дуйды.

Кери чеврилъгенде къаршысында сарышын яшны коръди. Бу вакъыт къыз агълап, фигъан къопарды.

— Яр-дым эти-нъыз!..

Бир къач адам чапып кельди. Миллицонериниъ сызгырткъычы ишитилди. Эскен серин ель сокъакътаки тозны, кягъыт парчаларыны авагъа котерди. Медицина ярдымы машинасы келип токъталды. Мидатны хастаханеге алып кеттилер.

Саре апте огълунынъ къазагъа огърап хастаханеге тюшкенини ишиткен сонъ, даа зияде кедерленди. Аман хастаханеге чапты. Огълуны бинтлернен сарылы алда корин, козь яшлары янакълары устюнден чыбырдылар.

— Балам, эвлядым. Сени ургъапларнынъ эки козю чыкъсын...

О шалынынъ кенарынен козь яшларыны сильди. Кокрегинде сыкъ-сыкъ ургъап юреги, дерсинъ, вуджудыны терк этеджек эди. Мидат анасыны тынчландырып:

— Хавфлы бир шей ёкъ, тезден яхшы олып чыкъарым. Раатсызланма, ана,— деди.

Анасы яныкънен эвге къайтты. Бираздан хастаханеге акъшамки къыз кельди. Мидат оны коръгени киби талыды. Къара козьлер... Ал дудакълар... Эеджаннен:

— Мени багъышла. Эписинде мен къабаатлым,— деди. Къызынынъ кенъ манълайында, бурунында тер буртючиклери пейда олдылар.

— Пек къоркъкъаным,— деди о, бутюн гедже чекиштим... Сизни тюшюндим. Ады-нъызы биле сорамадым. Догърусы, озъ-озюмден утандым. Ах, сиз бильсенъиз де... О яшлы козьлерини Мидаткъа тикти. Сонъ яваш сеснен къошты:

— Аиама айтмадым. Дуйса дарылыр.

Олар тапыш олдылар. Адыны сёйледди. Хатидже. О сыкъ-сыкъ Мидаткъа келе башлады. Олар, базы да, хастаханенинъ багъчасына чыкъа, саатлернен тереклер арасында долана эдилер. Бу самимий достлыкъ, Мидат хастаханеден чыкъкъан сонъ, даа зияде къавийлешти.

Кунълерининъ биринде, Саре апте тюкяндан къайткъанда, эски досты Гульшерфени раст кетирди. Ал-хатир сораштылар. Гульшерфе къара чатма къашларыны ойнатып, шакъа тарзылда:

— Акъыз, Саре, аз къалды унутаязгъан эдим. Хайырлы олсун, Мидатны нишанлагъан экенсиз де. Нишан къавеси ичмеге биле чагъырмадынъыз.

— О да пасыл нишан? Кимге? Олгъан шей дегиль. Ялан, валлан...

Саре апте Гульшерфенинъ семиз, къаба омузына шамарыны къойды ве хихилдап кульди.

— Токъта сен, кульмс,— деди Гульшерфе,— ашагъы маалседе оны эр кес айта. Озю де кимге, къасапчы Меметнинъ къызы, Хатиджеге.

Буны ишитип, Саре апте буз бузлады. Неге огърагъаныны бильмеди.

— Къасапчы Меметнинъ дединъми? Вай,

тевбе де, оладжакъ шейми?— деди де, Гульшерфенеи аджеле сагълыкълашып ёнелъди. Онынъ мийине, дерсинъ, къан урды. Чокъ йыллар эвельси олгъан аджджы бир вакъна козьлерни огюнде джанланды: шишман къурсакъ, этли янакъ, къырмызы бет къасапчы Мемет, оджакъ башында агълап тургъан къадынына:

— Екъ, бойле яшав олмаз. Мангъа эвлят керек, эвлят, ишитесинъми? Сенинъ баланъ олмай!..

Бу сёзлер бугунъ биле Саре аптенинъ къулакъларында чынъладылар. Ёл бою къаршысына раст кельген адамларгъа урунгъаныны биле дуймады. Чабик адымларнен эвге кирди. Мидат диван устюнде отуруп, китап окъуй эди. Анасынынъ эеджанлы олгъаныны эслеп, китабыны кенаргъа ташлады. Саре аптенинъ нефеси-нефесине етмей эди. Кёолунда богъчасы огълунынъ къаршысына кечти:

— Ярабби, недир бу меним чеккеним. Сен бизнинъ разылыгъымыз олмадан кимге нишан бердинъ, насыл Хатиджедир о, айт? Не илдемейсинъ?

Саре апте терен нефес алды. Шу арада стол устюнде ресим козюне илишти.

— Я бу ким, айт. Бу ким?

Мидат аякъкъа турды.

— Ким оладжакъ, тапышым, Хатидже.

— Ах, ойлеми?

Саре апте ресимни сувырып алып, чильпарча этип, ерге ташлады. Бу да аз олды деп, онынъ уфакъ парчаларыны аягъынен таптады.

— Ма сапгъа, ма, корьдинъми?... О ода ичинде фырланды, сонъ чыкъып кетти. «Ич бир шей анълап оламайым,— деди Мидат,— о къыз анама не феналыкъ япты». О, полда сачылып ташлангъан ресим парчачыкъларына бир къач санне къарап турды. Юреги ынджынды. Олдырамады. Ресим парчачыкъларыны бирлей-бирлей джыйып, китабы ичине къойды.

Одагъа бабасы Амза кирди. О сигардан сараргъан мыйыкъларыны буруп, дивангъа отурды. Огълуна бакъаракъ:

— Сангъа айтаджакъ сёзюм бар, не ичюн ананъны ынджытасынъ? О гевезенинъ кызы ичюн ананъны ынджытмакъ олурмы?

Амза агъа сигар якъты. Ардысыра бир къач кере оксюрген... Яшлы козьлерини сильди. Сигарыны куллюкке ташлады. Юзюни кедер басты.

— Ондан вазгеч!

— Не ичюн?

— Оныпъ себеби чокъ, — Амза агъа кене оксюрди, — догърусыны айтмакъ керек олса, айтайым: бир вакъытлары ананъ къасапчы Меметини къадыны эди. Балалары олмагъапындан, айрылыштылар.

Мидат атылып аякъкъа турды. Козылері доланып башлады.

— Сонъ, сонъ...

— Қъасапчы Мемет башкъа бир къадынга эвленди. Ондан Хатидже олды.

— Бунда кызыныпъ не къабааты бар? Биз бир-биримизни севемиз. Эвленеджек олып разылаштыкъ.

— Ёкъ, оладжакъ шей дегиль. Бизни динълемесенъ, бар, эвден кет. Сонъунда опыке этме.

Мидат эвдски даваны чокъ вакъыт кыздан гизледі. Бармагъа ер тапмады. Кунълерини биринде о пчти, пек саргъушланды. Ракъы писаннынъ дертлерини къозгъай. Сёйленидире.

— Ах, Хатидже, юрегим янып куль оладжакъ. Сенинъ бир шейден хаберинъ ёкъ. Баллап, сен урдумдуймазсынъ. Лякин, манъа ачувланма. Мен сени севем...

— Сандыракълайсынъ, Мидат...

— Ким сандыракълай, менми? Мен саргъуш олсам да, не айткъанымны билем. Эбет,

билем. Бар, бабанъдан сора, меним анама эвленгенми, ёкъса ёкъмы? Не пчти айырылышкъанларыны да сора, утанма.

Хатидже бир адым кері чекильди. Темиз, назик юзю депшишти... Дудакълары къалтырады. Ал янакъларыны сарымтылы кольгелер басты. Козылері яшланды. Қъолларынен юзюни къапатты. Бирден артына айланып, бар къуветиннен чапмагъа башлады. Эвге кирди, озюни кроватькъа атты.

Бир къач кунълер Мидат сокъакълар бою доланып юрди. Сонъ, чабик адымларнен Хатидженинъ чалышкъан ерине кетти. Узун коридоргъа кирип токътады. Янашадаки одадан лаборатория аппаратларынынъ сагъыр селері ишитиле эди.

Мидатнынъ бекленильмеден пейда олмасы, кызыны эджаиландырды. О, башыны ашагъы алып, дикъкъатнен Мидатны динъледі.

— Анам бизим севгимизге къаршы чыкъа. Мындан мытлакъ кетмек керекмиз. Башкъа чаре ёкъ. Шимди, юр, ЗАГС-къа барайыкъ.

Мидат кызгъа бакъты. Ондан тастыкълайыджы джевап бекледі. Хатидже псе индемей турды. Нелердир ойланды. Сонъ, еринден турып къапыгъа тараф адымлады.

— Бильмейим, не япмакъ керек,— деди кыыз, тюшюнджели тавурнеп.

— Манъа инанасыпъмы?

— Бойле олып чыкъар деп умют этмей эдим. Такъдир... О Мидаткъа тараф чеврилъ-ди ве:

— Мен разым, кетермиз,— деди.

Орал бетте уфакъ бир сырт шеэрчигини къара булутлар къаплап, ягъмур ягъып башлады. Акъшам устю ягъмур къаргъа чеврилъди, сокъакълар, къалдырымлар индже тайгъакъ бузнен орътюльдилер, Мидат ве Хатидже тез-тез эвге къайттылар. Хатидже бутюн вакъыт кедер ичинде юре эди. Мидат сувукъ одада, кроватъ устуне отурып, тыныкъ сеснен сёйленди:

— Мына, эвли-баркълы олдыкъ. Даа исе кедерленесинъ. Фабрикагъа лаборантка керек, ярын саба барып бакъарсынъ.

Хатидже бир шей айтмады. Мунарлы. къасеветли козьлерини бир нокътагъа тикип отурды. Бу шэрге кельгенлерине бир йыл олды. Мидат къуруджылар бригадасында чалыша. Иш богъурдакътан.

Башталары Мидат къолуна къолчакъсыз чырпы биле алмай эди. Базада, балчыкъ ташыгъанда штанынынъ балакълары была-

шып къалса, ишини ташлай да, штаныны темизлемекнен огъраша эди. Бу. бригадада кульки, мыскыл догъурды. Бундан себеп, аркъадашлары онъа «интеллигент» лагъабы бердилер. Купълернинъ биринде Мидат бригадирнен къаршы-къаршыгъа отурып лаф этти.

— Николай Иванович,— деди о,— айт. не япмалы. Вазнетни насыл этип тюзетмели?

Бригадир Мидатны дикъкъатнен динъледди. Бираз ойлангъан сонъ, кулюмсиреди:

— Чалышмакъ, ялынъыз яхшы чалышмакъ керек, о вакъыт эр шей сырасында олур,— деди.

— Екъса мен...

— Сен яхшы огълансынъ. Лякин, базада юзюнъи ельден сакъламагъа тырышасынъ. Догъру, ельден сакъламакъ мумкюн, лякин, адамлардан...

... О куню авасы пек сувукъ эди. Серт ель къарны адамларнынъ юзуне кетирип ура эди. Акъкъайын, ёлка тереклери дерсинъ пуфнен орътюльген эдилер. Бунъа бакъмадан, къуруджылар ишлерини токътатмадылар. Мидат аркъадашы Низаметдинповнен до-натмалар ерлештириледжек котловангъа бетон къойып битирген сонъ, дигерине алмашты. Бетон машинасы кельмейми экен деп артына

айлангъанда болтларгъа пекитилген демир-бетон колонкасынынъ кенаргъа кыйышкъаныны эслеп, колонкагъа тараф чапты. Колонканы тюзетеджек олып, чокъ тырышты ве пармакъларыны бузлатып, хастаханеге тюшти. Аркъадашлары оны корьмеге кельгенде, онъа огълан хайырладылар:

— Козъайдып, Мидат, Хатидже огълан кетирген.— дедилер.

Огълу олгъаныны ишткенинен, сыджагъы олса да, кроватиндан атылып турды. Бу хабар онъа кучъ, гъайрет берди. Абул-къубул ёлакълы халатыны омузларына алып, амап баш экиннинъ одасына догърулды. Къапыдан ичери кирер-кирмез:

— Пётр Степанович, ялварам, мени йиберинъиз, огълумыз бар, огълумыз!

Мидат, пытакълары къардан агъырлашып, ашагъы энген акъкъайын тереги тюбюне келип токътады. Козълерини пенджереге ялыштырды. Анда, кениш одада, пенджеренинъ салкъын джамына буруныны токъундыргъан Хатидже тура эди. О азгъан, сараргъан... Яваш, тыныкъ сеснен сёйленди...

— Юкълай. Он дакъкъадан эмизмеге кетиреджеклер.

Мидат чатлатыджы аязгъа, терек пытагъындан бойпуна тюшкен къаргъа бакъмадан

бекледи. Бираздан пенджеренинъ о ягъында беяз къундакътан кичкене бир вуджучыкъ корюльди... Мидатнынъ юрегини къуванч сарып алды. О кульдн, шадланды. Къундакъ ичиндеки баланы яхшы корип олмаса да, гъурурен:

— Огълум, манъа ошай. Буруны, козьлерин... деп фысылдады.

Хатидже локъсаханеден чыкъты. Чокъкъа бармай, Мидат анасына акъча ве огълу Шевкетининъ ресминни ёллады.

Бааръ кельди. Авалар исинмеге башлады. Кунъ тийген джапларнынъ къары прип, сув, уфакъ ирмачыкълар асыл этип, дерелерге акъты. Къар приген сонъ, ёллар, сокъакълар сувгъа толып къалды.

Бугунъ Мидат иштен мемнун бир алда къайтты. Азбарда оны Хатидже къаршылап алды. Къолунда мектюп тутта эди.

— Анадан,— деди Хатидже ве мектюпни Мидаткъа узатты. Мидат тезликиен мектюпни ачты, окъумагъа башлады. «Азиз эвлятларым! Козюмнинъ нуры Мидат ве Хатидже! Ёллагъан акъчанъыз, къыйметли торуным Шевкетининъ ресминни алдым. Айланайым торунчыгъымдан, тыпкъы бабасынынъ озю. Сизни лек сагъындым. О кунъ, бу кунъ келирсиз деп козьлерим ёлда къалды. Джаным,

балам, биз, къартларгъа ачувланманьыз.
Токъал акъылымызнен сизге бир талай бея-
лар кетирдик. Айды, аз яздым, чокъ анъланъ.
Энди мектюп дегиль де, озюнъизни беклей-
миз.

Селямнен ананъыз *Саре*.

Мидат мектюпни текрар окъуды. Турып,
бешикте талкъын-талкъын юкълагъан огълу-
на бакъты, эгиллип онынъ безъ сыджакъ
манълайындан опыти. Хатиджени къучакъ-
лады...

УЛУКЪЛАР ВУЗЛАГЪАНДА

Амди назик бир бала. Узун бойлу, арыкъ,
сарышын. Онынъ агъаргъан юзюнс, юкъулы
козьлерине, сют-безъ иидже къолларына
бакъкъанда о хастадыр, беллейсинъ. Авасы
бозулып, ягъмур ягъдымы, о йымшакъ ме-
шинден тикильген лётчик къалпагъыны, яз-
лыкъ пальтосыны киер, ель урмасын деп,
къулакълаларыны памукънен тыкъар. Киер-
де, авасы сабадан кунешли, сыджакъ ола.
Уйледен сонъ, бирден, денъише. Ель эсе,
яшып яшнай, ягъмур ягъа. Бойле кунълерден
биринде онынъ чырайына, телашлы козьлери-
не бакъып, Билял, къолуны Амдининъ арыкъ
смузына къойды да:

— Амди, — деди о, — пальтонъны барып
кетирейим. Қъар ягъаджакъкъа ошай...

Сыныфтан къызлар пысылдап кулюшти-
лер. Амди ачувланды, сол ченъгесиндеки яра
тамгъасы къызарды. Озюнинъ телашлы ол-

гъаныны дуйдурмайджакъ олып, тырышты, яваштан:

— Пальто тапылыр. Онынъ къасевети санъа къалмасын,— деди де, сыныфтан чыкъып кетти. Азбардаки инджир тереклерин тюбюнде доланды, козьлеринини Къаратавгъа тикледди. Артына, огюне юребердин.

Сонъ, сыныфкъа къайтып кельди. Чанта-сыны ачып, китапларыны, дефтерлеринини тешкерип бакъты. Кимсе токъунмагъан.

Амди дефтерлеринини нizamнен, тертипнен тутмагъа биле. Оларгъа кимсени токъундырмай. Китаплары эр дам газстанен къаплы олур, дефтерлеринининъ устюнде зерре къадар леке олмаз. Анасы, Рефиде апте де, шай тертипди, нитизамлы къадындыр. Раатлыкъ эвинде бухгалтер олып чалыша. Серт чырайлы, къаба сесли бир къадын. Караим къызы, эри Тейфукъ агъа ольген сонъ, бутюн къайгысыны, севгисини огълу Амдиге берди. Амдини насылдыр ачълашылмаз бир ёлларнен тербиелемеге тырыша, онъа иш яптырмай.

— Бедендже зайыф бир баласынъ,— дей Амдиге,— ишке къатланмазсынъ. Ара таптынъмы, раатлан, окъу.

— Сиз манъа эр дам ойле дейсинъиз, амма, Билял эр дам анасына ярдым эте.

— Билялгъа бакъма. Оларнынъ къоран-

талары буюк. Анасына къыйын ола. Бизде кимсе ёкъ.

Амди итираз этмей. Анасынынъ дегени киби ола.

Яз кельсе, биз, балалар, вакътымызнынъ эксери къысмыны денъиз ялысында кечире эдик. Ювупа, уфакъ къумда юварлана, куреше, кунеш шавлелеринден янгъан теримиз сыдырылгъангъа къадар ялыда ята эдик. Ювунаджакъта бир къач бала сес-шамата къопа-рып бир кереден сувгъа атыла, сув тюбюне чома, бир-биримизге сув сачрата эдик. Амди исе бойле япмай эди. О, тобукъларына къадар тюшер, авучларына сув алып, бутюн беденини сылатыр ве бундан сонъ, яваштан денъизге кирер эди.

Сентябрь айынынъ салкъын куньлеринден бири эди. Амдиге шакъа этеджек олдыкъ. Оны къолу-аягъындан тутуп, бир къач кере салма-дыкъ, сувгъа котерип аттыкъ. О, фышнап, сувдан чыкъты, бетинден чыбыргъан сувны къолларынен силъди ве бизге ачувлы-ачувлы бакъып, ялыгъа таба юрди.

— Унутманъыз.— деди о, къолларыны сала-лап,— мен сизге косътеририм.

Эртеси куню мектепке кельмедди. Хаста-лангъандыр, дедик. Эм шай олгъан. Буны биз,

сыныфымызга окъув ишлер мудирн Мемет оджанен Амдининъ анасы Рефиде апте кельген сонъ, анъладыкъ. Мемет оджа бизге хытап этип:

— Амдинн сувукъ сувга ким ташлады?— деп сорады.

— Хаберимиз ёкъ,— дедик, бир агъыздан. Оджа суалини текрарлады.

— Амди хасталанды,— деп къошты о,— бунда сиз къабаатлысынъыз.

— Сыныф башы Фуад меселенинъ аслыны анълатса да, не оджа ве не де Рефиде апте бунга инанмадылар. Рефиде апте бир адым огге атылып, фысылдады. Дудакъларындан тукюрчиклер сачрады.

— Онынъ иши, ярамазнынъ...— деди о, Фератны косътерип.— Амдиден сорасам, инатлыкъ эте, айтмай. Къоркъа...

Шу куню Фуадны Амдиге ёлладыкъ. Бар, бакъ, не алдадыр, дедик. Шакъамы я, хасталыкъ о.

Амди тёшекте ята экен. Тумав олган. Окюре. Бурны къабарган, козьлерн къызарган.

Бугунъки киби акълымда, бир кунъ Амди сыныфкъа ачувлы кирди. Киргенинен Билялыннъ энъсесинне юмрукъ саллады. Шакъа этедир, белледик. Лякин, шакъагъа ошамай эди.

— Гевезе, айт, торгъайны чантама ким къойды?— деп джекирди о. Мааы козьлерн алевленип яндылар. Тамгъалы чепъгеси ойнады.

— Насыл торгъай?

— Бильмеген киби, акъмакълыкъкъа урма.

— Валлан, бир шейден хаберим ёкъ...

Кимдир, бириси, ольген торгъайны кягыткъа сарып, Амдининъ чантасына къойган. Амди оны эвлерине кельген сонъ корьген. О чантаны содалы сувисен ювып, дезинфекция эткен. Сонъ, азбардаки къазыкъкъа аскъан да, бир афта къуруткъан. Буну ишиткенде кульмектен ичеклеримиз акътарылган эди. Лякин, ким якъаныны биллип олмадыкъ.

Бундан сонъ, Амдиге «Къап ичинде адам» лагъабыны такъыштырдылар. Буну ким бергенини асыл хатырлап олмайым. Бельким, Ферат Усени бергендир. О ярамаз, джанбаз бала эди. Мен Фератнынъ эр джеэттен Амдиге ошамагъаныны, яхши биле эдим. Къызматабан, чабик. О Амдиден бир къач яш букюк эди. Бу онынъ уфакъ мыйыкъчыкъларындан арада-сырада оларны тыраш эткенинден дуюла эди. Мааллемизининъ балалары ондан къоркъа эдилер. Ферат вызлы кеткен машинанынъ артына усталыктынен минер. Бир аягъы устюн-

де истегени кьадар йыктылмай юер. Кимс-де де, эки аягы да юкьарыда, кьоллары устюнде, башы ашагы юер эди.

Фератны ялынъыз Амди бегенмей, онынъ марифетлеринне кьулакъ асмай эди. Ферат бунъа пек ачувлана. Чаре таптымы, Амдиден акъкыны алмагъа тырышыр эди.

Амди маалле балаларына кьошулмаз, оларнен ойнамаз, эр данм четте юер эди.

Куньлернинъ биринде, о кене сокъакъта пейда олды. Волейбол ойнай эдик. Аякъкъап-ларым тозланмасын дер киби, о тозлу ёлнынъ кенарындаки сокъачыкъта сакътлыкънен артына-огюне юре эди. Ферат Амдини корьгени киби, чырайы бозулды.

— Шу «Къап ичиндеки адам»гъа бир иш пичейим амма, бир даа бизим якъларда пейда олмасын,— деди.

Амди кьолунда бабасынынъ фотоаппаратыны тутта эди. О, фото чыкъармагъа бильмесе де, бабасынынъ хатресини ташымагъа севе эди. Ферат Амдиге якъын барды. Онынъ енъинден тутып тартты да:

— Бер мында аппаратны,— деди.

Амди Фератнынъ арсызлыгына эмнет бермедди. Эп ёл бою доланды. Атта, волейбол тоныны алып, багъчалыккъа фырлатты. Бу Фератны даа зияде афакъанландырды. О эки

кьолунен Амдининъ якъасына япышты. Оны енгильден силькеди.

— Бер, дейим, санъа...

Онынъ сеси къалтырады. Козылеринде кьоркьу асыл олды. Къамбырайды, тюклерни котерилген мышыккъа ошады. Амди ёл ортасында токътап, кевдесинен огге эгилди. Фератнынъ якъасындап тутты.

— Санъа не керек?— ачыл янымдан...

Амди башыны тик котерди. Фотаппаратнынъ тасмасыны бойнуна кечирди. Фератнынъ арсызлыгы, хоразланып чапкыылмасы онда адеттен тыш шашкынлыкъ догъурмады. Лякин, бакъышында, арекетлеринде эр ити-малгъа кьаршы азырлыкъ сезиле эди. Ферат буны дуймай къалмады. Яваш-яваш сувуды. Кет. Бир даа козюме корюмсе,— деди. Амди кетмедди. О, олып кечкенлерге сувукъкъанлыкънен бакъты. Дерсинъ, олар онъа ант дегиль эдилер. Бу да бу олды. Ферат Амдиге бир даа токъунмады.

Дешетли, атешли йыллар кечип кеттилер. Олар юрегимизде терен яралар къалдырдылар. Шимди башкъа йыллар, башкъа куньлер олса да, дженк озюни хатырлата. Сокъакъларда кьолтукъ таякънен юргенлерге чокъ

раст келинс. Кеченлерде, Фератнынъ бабасы кѣйтып кельди. Шинелнинъ енъи джебинне кѣыстырувлы. О, сагъ кѣолуны Польша урушларында кѣалдыргъан.

Амдининъ яшайышы да уймады. Анасы ольди. Бу, Амди ичюн буюк гѣайып эди. Чокъ кѣыйналды. Мектепни ташламагъа меджбур олды. Ашханагъа кирип чалышты. Бегенмедн-Кетти.

Чокъ вакъыт оны корьмедим.

Раатлыкъ куньлеринден биринде сокъакъта долана эдим. Авасы сувукъ. Чыпкакъ тереклер кѣыравдан ап-акъ кесилгенлер. Кѣаргъалар кѣарылдайлар...

Бу арада, кимдир бириси, омузымдан тутты. Артыма чеврильдим. Кѣаршымда Амди тура эди. Селямлаштыкъ. Бир-биримизнинъ омузларымызны силкип-силкип алдыкъ. Амди азгъана эсленген.

— Сонъ не хабер?

— Не хабер олсун. Мына доланам. Ишке киреджек олам.

— Кель, бизге, идареге. Валлан, кѣабул этерлер. Истесенъ, менни бригадама кель...

Амдини менни бригадама ёлладылар. Бригадада йигирми учъ адам бар. Машина япыджылыкъ заводы ичюн янъы цех кѣура-

мыз. Объектинъ экинджи кѣатына демир-бетон балкалар ерлештире, бетон кѣоямыз.

Амдининъ бригадагъа кельгеннини Ферат истемеди. Океленди.

— Бир азырашайыджы даа артты,— деп мырылданды о.

Бригаданынъ дигер азалары да онъа кѣошудылар.

Мен Амдининъ зайыф олгъаныны билъгенимден, оны енгиль ишке, такелажникликке кѣойдым. Кранджыгъа бетон, тахта котермеге ярдым эте эди. Кимерде, краннен чалышмагъа иш олмаса, Амдини башкѣа ишке алмаштырам. О, гѣайретнен чалыша, лякин, чыдамай. Отурып раатланмагъа меджбур ола. Аркѣадашлары ачувланалар, сѣюнселер. Манъа да сѣз тие. Бир кунъ Амдини четке чагъырдым.

— Шай япма,— дедим,— яваш-яваш чалышабер.

О итираз этмедн. Разы олды. Бундан сонъ, онъа чалышмайсынъ деп элем этмедилер.

Куньлерден биринде, кранджымыз хасталанды. Ишке чыкъмады. Мен идареге устанен нарядларны козьден кечире эдим. Ферат кене Амдиге элем этти.

— Сен такелажниксинъ,— деди о,— неге

бакъып отурасынъ, бар айт Грибовкѣа, котер-
синъ.

— Грибов башкѣа бригаданынъ кранджы-
сы, бизге табий олмай.

— Эр алда, ялвар, бельким, котерир...

О истемеерек кранджыгѣа якъын барды.
Корюле, ялвармакъ истемей.

— Дост, ялварам, котер балкаларны.

Кранджы джеблеринъ кѣолларыны со-
къып, Амдиге бакъты:

— Яхшы, котеририм,— деди о,— я парядны
ким язар?

— Наряднымы? Сен шаштынъ, гѣалиба.
Учъ балка...

— Ачыл башымдан... Акъчаны берген, дю-
югини чалар.

— Екъ, эр алда котер...

— Ачыл, дедим...

Амди кѣызды. Сѣйленди.

— Шакъдаан аныламай экенсинъ, йигит,—
деди кранджы, айды бар, кечиринъиз алкѣа-
ларгѣа...

Балкаларны ерлештирип, араларына ар-
матура, бетон кѣойдыкъ. Кѣойылгѣан тазе
бетонны руберойднеи орътип эвге кѣайттыкъ.

Гедженинъ дер малинде кѣапыны кимдир
исрарнен кескин-кескин кѣакъты. Мен сы-
джакъ тѣшектен турмакъ истемедим. Кѣапы

кѣакътылгѣаныны, елыннъ баджада ач кѣаш-
кыр киби увлагѣаныны бир кѣач сание динъ-
ледим. Янаша одадан анамнынъ сеси иши-
тильди.

— Бириси кѣапыны кѣакѣа. Тур, бакъ,
ким экен?

Турдым. Динълендим.

— Садыкъ, э-эй... Садыкъ, юкѣлайсынъ-
мы? Сеси кѣулагѣа кельди.

Тапыдым. Амди. Онынъ сесинде эеджан
бар эди. Кѣапыны ачтым. Амдининъ устю ап-
акъ кѣар. Сувукътан бети когерген.

— Не олды, хайырлымы?

— Кийин, чалт ол. Чапайыкъ.

Кѣулакълы кѣалпагѣымны кѣашларыма
кѣадар бастым. Кучлю ель кѣар данелерини
юзюмизге кетирип ура. Кок юзюнде, парча-
лангѣан булутлар арасындан тек-тюк йылдыз-
чыкълар корюнелер. Кѣар аякъларымыз ас-
тында чытыр-чытыр эте. Бир кѣач дакъкѣа
лаф этмедик.

— Ель, руберойдны сузурып алып кет-
кен,— деди Амди,— бетон бузлайджакъ. За-
метимиз зия кетеджек...

— Буны кѣайдан бильдинъ?

Амди чекменнинъ якъасынен кокрегини
кѣапата берип:

— Киногѣа баргѣан эдим, бакъса, авасы

бозулды. Боран котерильди. Токъта, дедим, барып бетонны бакъайым. Кельссем, иш къартоп. Аман, санъа чаптым...

Акъикъатен де ишлер ярамай эди. Бетонны тутуп бакътым. О даа сувумагъан. Цех ичинден руберойд парчаларыны джыйып, бетонны къапаттыкъ.

Энъ къыйын иш бузлагъан був улукълары эди. Цехини къыздыра ве бетонынъ бузламасына имкян бермей эдилер. Электрик устаханесине чаптыкъ. Эки керосин форсункасыны алып, улукъларны къыздыра башладыкъ. Къазан цехинден эки членгир де бизге къошулды. Невбетнен ишледик. Форсунканынъ алевинден онынъ юзю сим-сия кесильди. Амди ачувлана, кимерде бир сѣгюне эди. О къалпагыны, чекменини чыкъарып ерге ташлады. Кусленген сачлары терли манълайына япыштылар. Бир заманларда онынъ памукънен тыкъалгъан къулакълары козюм огюнде джанланды. Екъ, бу эвельки Амдиге ич де ошамай эди.

— Сен шаштынъ, гъалиба,— деп къычырдым,— чекменинъни кий.

О дудакъларыны сыкъты. Кедернен манъа бакъты. Ерге тюкюрди.

— Къулакъ асма. Бир шей олмаз. Сенинъ къаршында «Къап ичинде адам» дегиль де, Амди Эринчек тура,— деди.

Бираздан улукъларда бир чатырды, шытырды къопты. Амди форсунканынъ алевини явашлатып, динъленди.

— Ишитесинъми?— деди о.

— Эбет.

Бу арада улукълар бою шувулдап був кетти. Къолумнен улукъларгъа япыштым. Олар сыджакъ эдилер. Амди форсунканы сѣндирип, ерге къойды. Къолларыны тёпеге котерди. Цех бою доланды. Майлы чекменини ерге урды. Мени къучакъларды. Юкъары котерди. Кусленген янагъымдан опыти.

ЧИЧЕК ВЕ КЪАН

Вели, юкълап оламай, тѣшеги ичинде о якъ, бу якъ айлана берди. Сонъ, турып азбаргъа чыкъты. Қыр артындан къызарып кунеш корюнди. Вели, чешмеден акъып тургъан салкъын сувнен къолуны, бетини ювып, эвге кирди.

Азизе, акъайы Велини ишке озгъаргъан сонъ, уфакъ чалачыкъны алып, багъчагъа кирди. Тюрлю ренкте чичеклернинъ, гуллерининъ араларыны чапалап, фискинен оларны суварды. О, буны, чичеклерге зерре къадар зиян кетирмей, сакътлыкънен япты.

Асылда Азизе апте чичек асравда аджеми адам дегиль эди. О бу ишнен балалыкъ чагъындан берли огърашып кельмекте. Эвлерининъ къалдырымы янында топракъ череплерде сусан, къадифе, фссильген, къайнана тили ве бир чокъ дигер чичеклер осе эди.

Азизе апте чичеклерни инсангъа хас бир

севгисинен севе эди. О тойгъа, я да адамларнынъ догъгъан куню мунасебетинен откереген акъшамларына къомшулар киби кобеге, къавалты, дегиль де, чичеклерден топлангъан гульдесте алып бара эди. Бунынънен о, адамларнынъ яшайышы чичек киби тазе, дюльбер олмасыны истей эди.

Бугунъ Азизе бутюн кунъ азбарда чалышты. Ерулды. Раатланмакъ истеп, гуръ вишне тереги тюбюне кечип отурды. Бираздан, ёлда насылдыр сеслер ишитильди. Арасы чокъ кечмедн, араба къапы ачылып, азбаргъа Вели, инженер Гъафур Сеитов ве таныш олмагъан бир адам келип кирдилер. Азизе оларны корьгени киби агъачтан аягъыны къолунен тутып, турды да, яваштан мусафирлерге таба адымлады. Мавы козьлерини таныш олмагъан адамгъа тикти. Селямлашып, къол тутыштылар. Мусафир бир къач сание Азизенинъ агъач аягъындан козьлерини алмады. Сонъ, къавий къолларынен онынъ омузларындан тутып, откюр сеснен:

— Азизе, тувгъаным!— деди.

Азизе кельген адамгъа бакъып:

— Токъта, бир кереден алдырып оламайым. Сиз ким оласыз?

Мусафир кульди. Сонъ, къошты:

— Орманлыкъта... Рустем...

— Вай, Рустем Мамедов, къардашым!..

О Рустемни къуджакълады. Эеджандан япракъ киби къалтырады. Бираздан олар азбар ортасына келип токъталдылар. Азизе, акъайына тараф чеврилип:

— Вели, неге бакъып отурасынъ, мусafirлерни эвге давет этмейсинъ. Юрюнъиз, эвге кирейик.

Олар кепъ стол этрафына кечип отурдылар. Бираздан стол донатылды. Къаделер котерильдилер.

— Сизни чокъ къыдырдым,— деди Рустем,— язмагъан ерим къалмады. Акъайы-нъызнынъ фамилиясында олгъанынъыз, меселени бираз чаталлаштырды. Былтыр Москвагъа сергиге баргъанда, тесадуфий оларакъ, мыма бу къомшунъыз Гъафур агъанен таныштым. Бахтыма, о сизни биле экен. Отпуска алгъаным киби, сизге кельмеге ашыкътым.

Азизе онынъ сёзюни болип, кедернен:

— Я Гульсюмден не хабер?— деб сорады.

Мамедов бирден джевап бермедн. Башыны ашагъы алып, ойгъа далды. Эеджаны кчкен сонъ:

— Мен яраланып госпитальге тюшкен сонъ, Гульсюм гонъюлли оларакъ фронткъа кетти ве бир даа къайтып кельмедн.

Мамедов джебннден мешин кисени чыкъа-

рып, Азизеге узатты. Кисенинъ ипрангъан, къангъа булангъан къыяфети онынъ буюк къарсамбалар, белялар корьгенини исбат эте эди. Кисе ичинде мектюп. Гульсюмнинъ ресми ве эки чичек япрагъы тура эди. Кягъытыннъ кенарларында Азизенинъ къарындашнен язгъан сёзлери силинген, оларны окъумакъ гъает къыйын эди. Бу ресим ве чичек япракълары Азизеге бундан 20 йыл эвель олгъан бир вакъианы хатырлатты.

...Азизе Меджитова фронт госпиталлеринден биринде эмшире оларакъ хызмет эте эди. Уфакъ койчикни экиге больген озен йылан киби бурулып, орманлыкъ ичинде гъайып олып кете. Озендеки асма копюрни душман аскерлери урып дарма-дагъын эттилер. Сыджакъ бир яз куню танъ маалинде топлар сйленди, аскерлеримиз уджюмге кечтилер. Этраф бомба патлавларындан, къуршун сызгырувларындан инълей. Акъкъайын орманлыгъында топ атешинден таш-топракъ авагъа котерильди. Индже белли, назик эмшире къыз уруш мейданында яралангъан аскернинъ ярасыны багълай ве хафсыз ерге алып чыкъа, кене уруш мейданына атыла. Душман аскерлери тар-мар этилип, арткъа къувулдылар. Орталыкъ бир ан топ атешинден сакинлеше.

Этрафта дженк, олюм, дешет укум сюр-

генне бакъмадан, табнат мулайим, аджайип эди. Уджсыз-буджакъсыз чёллерде отлар, тереклер ешерип, чичек ача эдилер. Душман-нынъ урۇлып арткъа къувулгъанына къувангъан Азизе чёлъ чичеклерини узип кокюсине басты. Бу арада о, денъиз ялысында, ана-сынен сагълыкълашкъан дакъкъаларыны хатырлады. Анасы, козь яшларыны текерек, къызынынъ бойнуна сарылып, къарыкъ сеснен:

— Балам... Яврум... Сени бир даа корер экенимми,— деп къалгъан эди. Анасынынъ кескин сеси онынъ къулакъларында чынълады.

Азизе ана асретлиги хаялына далгъан арада, кимдир бирисининъ ынъранып, яваш сеснен къычыргъаныны ишитти. Осколка парчаларындан къабукълары сыдырылгъан тереклер арасындан кечип, сес чыкъкъан ерге келип етти. Юксек терек тюбюнде сакъалы еткен, эс-мери, ири къара козьлю, къызыл аскерни корьди. Яралы, агъыр-агъыр нефес ала ве инълей эди. Эмширени корьгени киби, дудакъларыны къыбырдатып:

— Гардаш,— деди ве сусты.

Таныш тильде айтылгъан бу сёз, эмширени эеджанландырды. О, чокъ ойланып отурмады, яралынынъ гимнастёркасыны чыкъарып яраны ачты. Яралы нефес алгъан сайын, сол

къолтугъы тюбюндеки ярадан къан тама эди. Эмшире мукъайтлыкъынен яраны темизледи ве иляджлап багълады. Аскер, мунарлы козьлерини эмширеге тикти. Оларда бир сыджакълыкъ, муляйимлик бар эди. О, къурып къалгъан дудакъларыны тилинен ялады да:— яшмакъ истейим — деген киби сёйледии...

— Адым Рустем, Рустем, Ленкаранда-ным,— деди ве къолунен къююн джебини косьтерди. Эмшире оны тынчландырмакъ истеп:

— Санъа чокъ лаф этмек, кедерленмек олмай,— деди де, яралынынъ къююн джебини къарыштырып, ондан мешини къаплы кисени чыкъарды.

Дёрт букленген, терге, къангъа булангъан мектюп ичинде дюльбер къызынынъ ресими ве онынъ янында къуракъшыгъан чичек япрачыгъы тура эди. Эмшире яралы яшкъа бакъты. Уш козьлерини ашагъы алып, гъурурнен:

— Нишанлым...— деди.

Эмшире мектюпнинъ бош еринде адыны, фамилиясыны, догъгъан ерини язды. Янаша-даки терек тюбюнде оськен, этрафта сачылгъан таш-топракътан, ипратыджы барот думанындан ипранмагъан, тап-тазе япрачыкъны алып, менден де хатире олсун деп, мектюп ичине къойды. О кисени кене де яралынынъ

джебине кьойды. Бундан сонъ, эмшире яралы аскерни аркъасына котерип, орманлыкъ бою кетти. О, базыда сюрюнип йыкъыла, аякъкъа тура ве кене де кете эди. Ергъунлыкътан аякълары къалтыраса да, токътамады. Эп огге адымлады. Дере-тѣпелерни кечип, ачыкъ чѣльге келип чыкъты. Бир къач километр кенардаки койчикниинъ беяз эвчиклери корюнди. Патлагъан снаряд, янгъан эвлернинъ думаны кой устюнде къара булут кесеги киби саркъып тура эди. Эмшире токътап бир ан ял алды. Терли манълайыны, бойнуны сюртти.

Яралы агъыр-агъыр нефес ала, инълей ве кяде бир: «гардаш», «тувгъаным» сѣзлерини зорнен айтып ола эди. Онынъ сагълыгъы кеткен сайын агъырлаша берди. Эмшире яралы аскерни текрар аркъасына котерди. Бу сефер о зняде агъырлашкъан киби кельди. Бир къач адым кетер-кетмез тизлерине къадар батакълыкъкъа батты. Озюни тутып оламады, юзю къоюн йыкъылды. Яралынынъ ынърагъаныны, тишлерини гычырдатып сыкъкъаны ишитиле эди. Устю-башы сув, балчыкъ олгъан эмшире тураджакъ олып аякъларыны, къолларыны тиресе де, файда бермеди. О, не япаджагъыны билмей, шашмалады. Сонъ, бар кучюни топлап аякъкъа котерильди. Патта-сатта авто-

мат сеслери ишитиле, якъында снаряд патлай эди. Бирден, орталыкъ сарсылды.

Эмширенинъ козьлери огюнде учкъунлар сачрады. О, салланды ве ерге серильди. Бенъзи солды. Сагъ аягъына сыджакъ демпрнен баскъандай кельди. О, яткъан ерипде яралы аскерни сюйреклейджек олып ынтыла да, буны япмагъа меджалы къалмагъан эди. Яралы аскер, яваш бир сеспен:

— Эмшире, гардашым, не олды?— деп фысылдады. Къыз джевап ерине сѣнюк козьлеринен аскерге бакъты. Олар озьлерининъ агъыр вазнетте къалгъанларыны анъладылар.

Яшайышкъа олгъан севги, оларны рухтан кесмеди. Бипраздан сонъ, оларны носилкагъа кьойып алып кеттилср. Бундан сонъ, олар бир даа корюшмедилер.

Эртеси куню Рустем азбарда тюрлю ренкте ачкъан чичеклер янында токътады. Аджайип бир чичек онынъ назар дикъкъатыны джелъп этти. О бир къач адым огге адымлап токъталды, чичекке козь тикти. Юзюнде асыл олгъап кедерли дуйгъуларыны тебессюм аляметлери денъыштирди.

— Таныдым, эбет, таныдым... О чичекниинъ озю. Ойлемн, Азизе, гардаш?

— Эбет, Гульсюмнинъ санъа ёллагъан чи-

чекнинъ джынысындан. Оны Гульсюмнинъ хатиреси оларакъ сакъладым.

Азизе, гондже чичек пытагъыны узип, Рустемге узатты:

— Алынъыз, менден хатире, Гульсюмден...

Сонъуны айталмады, Азизе. Тамагъында бир шей къалды... Юткъунамады... Козълери яшланды...

— Алынъыз, алынъыз...

БАЛА СЕВМЕЗ

Яшым энди къыркъбешини кече. Лякин, даа эвленмедим. Кимерде бир бу акъта тюшюп-сем, юкъум къача. Къальбимде бошлыкъ асыл ола. Бекарылыкъ, керчектенде, фена, азаплы шей экен. Базыда, къадынынен бала-чагъасынен кезинип юрген адамларны корьсем, валлаи, сукъланам...

Яшлыгъымда тос-томалачыкъ, атик, шепъ бир бала эдим. Бираз инатлыгъым бар эди. Бир ишни башласам, оны битирмегенге къадар раатлыкъ бильмей эдим. Окъумагъа къамилъ эдим. Оджалар мени ич бир вакъыт «сен низамсызсынъ, осал окъуйсынъ», деп тазирлемей эдилер. Кой мектебинни битирип, алий финанс окъув юртына кирдим.

Анда деген бир къызнен тапыштым. Оны севдим. Эм ойле севдим ки, бир кунъ оны корьмесем, тарсыкъа, сагъыша эдим. Эсма да мени севе эди. Шеэрнинъ сокъакълары, аллея-

лары, дерсинъ, ялынъыз экимиз ичюн ясалгъан эдилер. Юрмектен аякъкъаплаарымызнынъ тюбю къалмай эди.

Эсма панти бурун бир къызчыкъ. Кийинипкъушанып, темиз-пак юрмекни севе эди. Инсаннетли, бол табиятлы. Баыда шакъа этип, пармагъымнен снынъ бурнына басам да:

— Эсма балам эс,

Алайым санъа фес...

деп яваштан йырлай эдим. О шакъылдап куле эди. Башыны кокюсеме таяндырып, назлы, бир тавурнен:

— Бала табиятлы йигитсинъ, Эскендер,— деп фысылдай эди. Онынъ назлы, маналы эгинен айткъан сёзлери, менде кулькю догъура эди.

Бугунъки киби акъылымда, гуръ чинар те-реги тюбюнде отура эдик. Эскен сыджакъ, яз елынги багъчалыкътан хош къокъулар кетире эди. О, терек япракъларыны, отларны, юзюмизни сыйпап узакъларгъа синъип кете эди. Булутлар арасындан чыкъкъан акъчилъ ай, энди оларгъа тутулмайым дер киби, илериге ашыкъа ве бизлерни охшай эди. Эсманен терек тюбюнде аят, севги, эдебият акъкъында сырдаша эдик. Мен Эсманынъ тирсегинден тутып, огге адымлайдым. Бу арада, насылдыр,

джазибелли бир къувет вуджудымны арескетке кетирди. Къызынынъ разылыгъы олмадан оны озюме чектим де, дудакъларындан оптым. Дудакъларым алевленип яндылар. Лякин, къуванчым чокъ сюрмеді.

Эсма апансыздан бетиме ойле бир шамар чатлатты ки, козьлеримден учкъунлар сачрадылар. Мен неге огърагъанымны бильмедим. Булутлар арасындан корюнген ай ярыгъында къызынынъ козьлерининъ эеджаннен парылдагъаныны эседим. Оны тынчландырмакъ исте-дим:

— Багъышла, Эсма!— дедим яваштан.

— Эдепсиз, сен мени сокъакъ къызы бел-лединъми,— деди де, чапып кетти. Не япар-сынъ? Артындан бакъып къалдым. Гедже пек раатсызландым. Барышмакънынъ тюрлю ёл-ларыны ойладым. Бойлеликнен, арадан чокъ кечмеден, дженк башлады. Эртеси куню, мени арбий комиссарлыккъа чагъырдылар. Даргъын олса да, о мени озгъармакъ ичюн кельди. Мен онъа якъын бардым. Козьлери кедер-ли эдилер.

— Эсма,— дедим,— багъышла. Дарылма манъа... О индемени. Бираздан сонъ, меним къучагъыма атылды ве башыны кокюме къойды. Омузлары котерилип эне башладылар. Дуям, агълай...

Машина кыыр артына гизленгенге къадар Эсманынъ ялы кенарында тургъаныны кордим. Айрылмакъ кыйын эди. Лякин, не япарсынъ.

Дженк вакъытында Эсма койлерине кетип, колхоз бухгалтериясында чалышты. Чокъ вакъыт мектюплештик.

Фронтнынъ озюне ант къайгъысы, дерди олса да, Эсма хатырымдан ич де чыкъмай эди.

Урушлардан биринде агъыр яраландым. Госпитальде баягъы яттым. Тедавий олып, бир даа урушкъа кирдим. Бу сефер ярам фена эди. Бомба патлавындан орталыкъ сарсылды. Таш-топракъ устюме авдарылды. Эсимни джойдым. Госпитальде озюме кельдим. Аякъларымдаки яралар кыбырданмагъа фырсаат бермей эдилер. Вуджудым агъач киби къатып къалгъан эди. Аркъадашларым мени ольдю беллейлер. Эвге шай этип хабер йиберелер. Эсма ольген хаберинни ишитип, яна-куе. Лякин, вакъыт эр шейни енъе. Эсма мени пек чокъ беклей. Менден ич бир тюрлю хабер алмай. Дженкнинъ биткенине бир йыл олгъан сонъ, эвлене.

Кечкен сене акъайынен берабер мусафирликке кельди. Эки баласы да бар. Семирген. Гузеллешкен. Бу корюшюв экимизининъ де

юрегимиздеки эски дертлерни къозгъады. Лякин, мен эр насыл олса да оны унутмагъа тырыштым. Чюнки, энди, не япа билир эдим. Сакъат адамым. Дженк къурбаны. Меним бойле агъыр алыма ялынъыз дешетли дженк къабаатлы. Онъа лянет олсын. Эсмагъа олгъан севги дуйгъуларым, шай этип, дагъдаки туман киби, бекленильмеден, дагъылып кеттилер, дейим амма...

Шимди заводда уйкен бухгалтер олып чалышам. Айлыгъым гузель. Квартирам бар. Тек бекарым...

Къомшуларым зарарсыз адамлар. Ялынъыз балаларына кимерде джаным сыкъыла. Акъшамлары пек чивильдешелер. Раатланмагъа, окъумагъа имкян бермейлер.

Бу сонъки вакъытларда табиятым да деъишти. Къалабалыкъ, шамата-гудюрдини къабул этмей башладым. Атта, къомшу балаларынынъ багъырып масал китаплары окъугъанларына биле ачувланам.

Шимдиги эвлер де аджайип, бешинджи къатта элинъден бир шей тюшюрсенъ, тап биринджи къаткъа ишитиле.

Бир купъ азбарда доланып юргенде, къомшумызынынъ беш яшында огълу Февзи яныма чапып кельди. Онынъ къолунда къаверенки тюсте, тюклернен ортюли оюнджакътан аюв-

чыкъ бар эди. Февзи оюнджакъны манъа косъ-терип:

— Эмдже,— деди,— бу аювчыкъны манъа анам алды. О сѣйлене. Сен оны сѣйлетмеге, ойпатмагъа билесинъми? Бильмейсинъ? Амма мен билем. Пружинасыны анахтарнен бурсанъ, озю сѣйлене бере. Эм де, ойнай. Мына бакъ...

Февзи оюнджакъны дегенидай къурды, о эм сѣйленмеге ве эм де башынен, аякъларынен аракет этмеге башлады. Февзи куле ве козьлери шадлыкънен парылдай эдилер.

— Корьдинъми?— деди о, ве аювчыкъны манъа узатты.

— Алынъыз, менден корип огренгендирсинъыз?— деп къошты Февзи,— мына бойле этип бурунъыз.

Менден огренгендирсиз... Онынъ сѣзлери не ичюндир ачуwymны чыкъарды. Оны яваштан итеп:

— Бар акътраиларынънен ойна,— дедим.

Бир къач дакъкъа эвельси, шенълик корюльген баланынъ юзюни кедер, къайгъы сарып алды. О, башыны, кускюн козьлерини ашагъы алып, менден узакълашты. Ардысыра, бир къач сигарет тарттым. Квартирама кетейим деп тургъанда, къаршыма Февзининъ анасы, Эмине келип чыкъты.

— Чокъ худжур адамсынъ, Эскендер,— деди о,— баланынъ гонълюни къырмакътан не тапасынъ бильмем. Ах сени, бала севмез...

Мен индемедим. Бипраз кенарда ойнагъан балаларнынъ эеджанлы юзлерини эследим. Бу алдан сонъ, мааллемизини балалары мени корьселер:

— Бала севмез, бала севмез,— деп эриштирип башладылар. Догърусы, мен бунъа эмнет бермедим. Севмеге балам да ёкъ эди. Эр алда, балаларнынъ козьлерине илишмеге сакъына эдим.

Раатлыкъ куню эди. Балконда отурып китап окъуй эдим. Бир къызчыкъ кельди ве:

— Сюндюз апте апансыздан хасталанды, пек агъыр, сизни чагъыра,— деди. Бир шейге бакъмай, аптеме кеттим. Ёлда раатсызлыгъым, кедерим артты. Чюнки, Сюндюз чокътан берли юрек хасталыгъынен чекише эди. Сюндюзини эви къомшу къадынларнен толу эди. Олар мумкюн мертебе хастанынъ гонълюни алмагъа тырышалар...

Хастанынъ вазнети агъыр эди. Азгъан, сараргъан. Онынъ ал-эвалыны корип къоркътым, озюм де хасталангъандай олдым. Сюндюз бир ютум сув киби, анама ошай. Орта мектепте оджапче олып чалыша. Акъайынен ушлашып оламады. Нури ичкиджи, табиятсыз,

куньджи бир адам эди. Сюндюз иштен бираз кечикип кельдим, амма к'авг'а этип башлай эди. Ахры-сонъу олдурамады, айрылдылар.

Оларнынъ биринджи балалары, тос-тома-лакъ бир огъланчкъ эди. Лякин, бир яшына кельгенде, апансыздан, ольди. Ондан сонъ, аптем, айрылышкъан сонъ, эвлятлыккъа бир огъланчкъ алды. Учъ яшымда. Атик балагъа ошай. Лякин, мен оны бегенмейим. Отургъанда инсангъа шыкълана бере. Эр шейни темелинден сорап бильмек истей. «Бунъа не дейлер; не пчюн ойле ола, къайдан келе?»... къыс-къасы, эзме. Бир кунъ даянамадым, ачувландым...

— Арсыз, инсангъа таянмай отурып ола-майсынъмы,— деп сёгдим. Башта агълайджакъ олды, лякин, агъламады. Сертийгениме бакъмадан, о менден айрылмакъ истемеди. Аптеминъ хатирини сайып, онъа бир даа токъунмадым.

Кельгениме Сюндюз пек къуванды. Вазие-ти бираз тюзельди. Оджа достлары да кельдилер. Олардан базылары манъа таныш олса да, аптем оджаларгъа мени косътерди, ве:

— Таныш олунъыз, къардашым Эскендер,— деди.

Бираз сускъандан сонъ, о текрар сёйленди:

— Бильмейим, хасталыгъым эп басыкъа,

озюмни фена дуям,— деди де ёргъаныны омузына чекти.

— Ёк, ёкъ, ойле деме... Сесим к'алтырады. Тзмагъыма кемик киби бир шей келип к'адалды. Аптем агълады. Даянамадым, мен де агъладым. Козъ яшлары янакъларымдан тыгъырып, к'олумнынъ устуне тюштилер. Бираз тынчлангъан сонъ, аптем текрар сёйленди:

— Динъле, айтаджакъ сёзюм бар,— деди о.— Халильни санъа к'алдыраджакъ олам. Хорлама... о текрар агълады. Мен индемей отура эдим.

Юрегим к'атып к'алгъан дерсинъ, ташк'а чеврилъген эди. О, яваштан догърулмакъ истеди. Лякин, нефес алмасы кыйын олгъанындан дудакълары морарды. Текрар башыны ястыккъа ташлады ве:

— Ал бакъ, Эскендер, меним хатирим пчюн тербиеле. Риджа этем...

Эртеси куню аптем вефат этти. Дженазени джыйыштыргъан сонъ, анда бир к'ач кунъ даа булундым. Сонъ, эвге к'айттым. Халильни озюмнен алып кельдим. Эвде бала акъкъында к'айгъырмакъ керек олды. Невбетсиз отпуса алдым. Вакъытымнынъ чокъусыны Халильнен кечирдим.

Аптемде олгъанда Халиль меннен бираз достлашкъан олса да, эвге кельгенимизини

биринджи куньлери о менден ятсырады. Козьлеринде кьоркьу асыл олды. Аз лаф эте, ашамай. Бир кьач кунь шай девам этти. Сонъ, арды кесильмез сораулар башлады.

— Анам кьайда кетти? Не ичюн эвге кельмей? Ольген адам не ола?

Догърусы, ялан айтып баланы алдатмакъ истемедим. Меселени олгъаны киби анълатмакътан башкъа чаре кьалмагъан эди.

Бундан сонъ, оны кьасевет, кьайгъы сарып алды. Геджелери юкьудан уяна да:

— Анай, анай,— деп агълай. Мен оны кьуджагъыма алып коксюме басам. Сонъ, тешекке кьойып, яткъызам. Озюм янында отуруп:

— Халиль, огълум, агълама,— дейим,— кьоркьма. Мына мен янынъда отурам. Динълесенъ, санъа бир масалчыкъ айтырым...

Къаплы-къаплы бакъалар,
Къанатланды учмагъа,
Денъиздеки балыкълар...

О, агълавыны токътата да, сонъ юкълап къала эди. Геджелери бир кьач кере турам. Сув берем, ушюмесин деп, оны ёргъанынен къапатам. Базыда, ёрулам. Юкъусызлыкътан козьлерим озь башына къапалып кетелер. Лякин, балагъа ачувланмагъа юзюм чыдымай.

Эвге кельгенимизиниъ биринджи куньлери Халиль къомшу балаларына къошулмады.

Оларнынъ ойнагъанларына четтен къарап турды. Сонъундан алышты. Балларнен, хусусан Февзинен достлашты. Халиль оюнджакъларыны, футбол топыны ортагъа кьойып, оларнен бирликте ойнады. Мен бунъа къаршы чыкъмадым. Аксине, къувандым. Ойнай берсин, дедим.

Раатлыкъ куньлери оны шеэр меденнет багъчасына алып барам. Салынджакъта атландырам. Бала бакъмакънынъ, оны тербиелемекнинъ не къадар азаплы, кыйып олгъаныны шимди анъладым. Лякин, онынъ озюне ант севгиси де ола экен...

Халильни балалар багъчасына ерлештирдим. Ишке кеткенде, оны багъчагъа алып барам, иштен кьайткъанда, алып кьайтам. Балалар меним кельгенимни корьселер, кычырып, чивильдешип Халильге чапып баралар. Эписи бир агъыздан:

— Халиль, бабанъ келе, бабанъ,— деп кычыралар. Халиль ырджайып куле.

— Бабам дегиль, агъам,— дей.— Мен балаларнынъ сачларыны сыйпай да, оларгъа конфет берем.

Бу ал эр кунь текрарлана. Балалар манъа, мен де оларгъа байландым. Бундан сонъ, мен бир даа «бала севмез» деген сёзени ишитмедим.

АЙЫНЪ ОН ДЕРТЮНДЕ...

«Севгилл огълум, Фикрет! Бу мектюпни санъа тувгъан ананъ яза. Сагълыгъым, шукур, ериндедир. Къардашынъ Алие кене заводда чалыша. Инженер.

Якъын айларда сенден мектюп алмадым. Сабырым текмиль тюкенди. Алие мени тынчландыраджакъ олып: «Зарланма, анай, телеграмма берип ал-эвалыны анълармыз!» дей. О телеграмма берсе-берсин, мен исе, мына бу сатырларны къаралайым. Къардашынъ Алие акъкъында язмакъ истейим. Табпаты денъишти кетти. Иштен къайтып кельдим, стол башына кечс де, язмагъа, сызмагъа башлай. Бир даа бакъсанъ, язгъанларыны да, сызгъанларыны да, боза. Энди бу не маразынъ ишидир? Бозаджакъ олсанъ язма даа! Тенине эт битмей азып-тозып къалды. «Акъыз, аз-бучукъ раатланмайсынъмы?», десем, «Ишим богъурдакътан, вакъытым ёкъ», дей. «Бутюн дюнья-

нынъ иши сенинъ башынъа къалгъан экен де», дейим.

Кунълернинъ биринде, джаным балам, Алие иштен къаны бозылып къайтты. Аттытутты, эв ичинде фырылдавукъ киби айланды. Сонъ, анавы чертеж деген кягъытны стол устюне джайып, ондаки орюмчек юваларына ошагъан сызыкъларгъа бакъып къалды. Энди тынчлангъандыр дегенде, кене, сычырап турды, къалемини тарс этип столгъа урды, элдеринен башына япышты, оданынъ ичини дерт айланды. Сонъ, диван устюне серилип, эллерини акъайлар киби башы артына алды да, тавангъа бакъып къалды. Дерсинъ, бутюн къабаат таванда эди...

Даянамадым, «Джаным балам, бельки ачыкъкъандырсынъ», деп сорадым. Сорадым амма, не давушымны ишитти, не де мени эсledi: тюшюнмеге далгъан, валлайи, табпаты тыпкы мерхум бабасынынъ озю, иш дегенде, о да ашны-сувны упута эди.

Узун сѣзнинъ къыскасы, санъа шуны язмакъ истейим. Якъында Алие иштен келип, эвге киргенинен, мени къучакълап, къайтарма йырлап оданынъ тѳрюне чыкъарды. «Акъыз, етти шуны, токъта, башым-козюм айланды, йыкъладжам!» десем де, чаре ёкъ, козьлериме къаранлыкъ тюшкендже айландыра берди.

Мегер, аркъадашларынен тюшюнип чы-
къарган машинасыны энди ишлете башла-
гъан экенлер. Машинанын адыны да айтты
амма, акъылымда къалмады. Тиль курмек-
лештирген бир ад.

Шукур, дейим, эндиден сонъ Алие, бельки
табиатыны денъиштирир. Вакътында ашап,
вакътында ятар. Ятты санъа! Абыл-къубул
ашыны ашар-ашамаз, кене стол башына кеч-
ти, къамыр яйымы киби, балабан бир табакъ
кягыт ачты...

Заводларындаки тезьяны адамсыз чалыш-
тыраджакъ экенлер! Корьдинъми, сен, беля-
ны, кене юкъусыз геджелер айы башлай-
джакъ, дейим. Директорлары юваш бир къыз
тапты, ишлете бере... Заводкъа барып, шу ди-
ректорнен козь-козьге корюшеджек олдым.
Олдым амма, шишип къалсын, автобус къо-
къусына аслы даянамайым, башымны тута.
Айтаджакъларымны мектюпнен билъдирдим:
яш бир къызны гедже-куньдюз ишлетмеге се-
нинъ не акъкъынъ бар, деп яздым; онъа раат-
ланмакъ, юкъламакъ, севген йигитнен ко-
рюшмек керекмейми?—деп зыкъарладым;
озюнъ яш олмадынъмы, кезмединъми? деп
ярасына бастым. Хаберинъ олсун, Алиенинъ
пешинден дели-диване олып юрген йигитлер
бар. Сиздеки технолог Исмаил къызымны

козьнен ашайджакъ. Алисчигим исе, къафесте-
ки бульбуль киби эвден чыкъмай, сенинъ
ишинъни япа...

Бутюн дертимни тѣкип, шикъятлендим. Ди-
ректорнынъ джанына тийип, даа чокъ шейлер
яздым. Яздым амма, сонъундан бинъ-бир
пешман олдым. Айса, директор деп юргеним,
яш бир адам экен. Алиени севе экен. Алинеде.
Корьдинъми, сен, мен не яптым... Къаш якъа-
джакъ олып, аз къалдым, гъалиба, козь чы-
къардым... Буны мен сонъундан анъладым.

Базар куню экевлешип эвге кельдилер.
Озю директор олса да, пек незакетли бир
йигит. Ады Риза. Адынен къарт олсун. Ла-
къырды арасы, шакъа этип, меним язгъан ши-
кьет мектюбимни Алиеге окъуды. Кульмектеп
ичеклери узюле язды. Мен исе, чукюндир киби
къызардым. Сонъ, олдыралмадым, оларгъа
бакъып, озюмде шакъылдап кульдим.

Селямдан сонъ, джаным балам, келямым
шудыр: келеджек айнынъ он дѣртинде Алие-
нен Ризанынъ тойы оладжакъ. Сени дѣрт
козьнен беклеймиз. Мытлакъ тойгъа кель.
Козьлеринъден онып къалам. Ананъ — Гуль-
заде.

ХАСТАХАНЕДЕ

Серни яз ельчиги ачыкъ пенджерен ода-
гъа сокъулып, стол башында, далгъын-дал-
гъын нелердир язгъан экимнинъ юзюни сый-
пады. Эким, къалемини ташлап, пенджерен
корюнген сельби терегине бакъты. О, терекни
дженктен къайткъан сонъ, хастаханеде ча-
лышмагъа башлагъанынынъ ильк йылы отурт-
къан эди. Шимди о омюримиз киби далланып,
гурълеп осип кеткен. Экимнинъ юзюнде хош
дуйгъулар асыл олды. Бирден къапы ачылды.
Одагъа эмшире къыз кирди. Эеджанлы ты-
ныкъ сеснен:—Фериде Османовна, хаста ке-
тирдилер, алы пек фена. Эсини джойгъан.

Фериде Османовна козлюклерини та-
къып, аякъкъа турды ве къапыгъа догъру
адымлады.

Хаста, орта бойлу, кесментик бир адам эди.
Кенъ манълайында терен яра тамгъасы корю-
лип тура. Эким дикъкъатнен хастагъа бакъ-

ты, бу яраны къайдадыр корьгендай олды,
лякин, бирден алдырамады. О, хастанынъ на-
бызыны тутып бакъты, дикъкъатнен динъледи,
сонъра сол курегининъ тюбюнде энди къыза-
рып шишкен ве принлемеге башлагъан талакъ
къадар осколка ярасыны эследи. Хаста терен
нефес алып ынърана эди. Эким козълерини
кене хастанынъ тамгъалы манълайына тикти,
юрегинде агъры, кедер ис этти.

Хастаны операция столына ерлештирдилер.
Бир бучукъ саат девам эткен операциядан
сонъ, экимнинъ чебер къоллары хастанынъ
эт безлери арасында гизленген демир парча-
чыгъыны тапып чыкъарды.

Амзаева, терен кокус кечпирп, терли манъ-
лайыны сылды де:—Бу лянетли демир пар-
часыны йигирми беги йыл беденинде ташы-
макъ, не къадар дешет,—деди.

Эртеси куню хаста озюне кельди. Ири
козълеринен оданы, этрафтакилерни бакъып
чыкъты, сонъ, яваштан сейлене башлады:

—Эмшире, айтыпъ, манъа не олып кечти,
озюмни бир йыл юкълап, уянгъан киби дуям.
Эмшире къыз:—сизге эеджанланмакъ ол-
май. Эр шей сырасында, раатсызланманъ,—
деди.

Хастанынъ сагълыгъы кунъ-кунъден тюзеле
башлады.

Бир кунъ уйле маали эди. Эким кельди. Хастаны козьден кечирди. Сонъ хитап этип:— демек, бу яралар дженк аляметиндендир, ойлеми?— деп сорагъан киби олды.

— Эбет,

— Къайсы джебеде олдынъыз?

— Гъарбта.

— Манълайынъыздаки терен тамгъаны не ерде алдынъыз?

— Онынъ эмиети бармы? Не ерде алгъан олсам да, кене шу тамгъа дегильми?

— Эр алда.

Хаста индемеди. Башыны ашагъы алып, бир ан ойланды.

— Догърусы, о лянетли кунълерни аслы хатырлайджагъым кельмей. Эр алда, сизге ред эталмайым.

— Сыджакъ бааръ кунълеринден бири эди. Акъшамдан сепелеген ягъмур яры геджеде токътады. Дагъ этегинде ерлешкен аскерлеримиз саба оладжакъ уджюмге азырлана эдилер. Тек-тюк атылгъан тюфек сеслери гедженинъ тынчлыгъыны боза, къаранлыкъ кои къуббесини ярып, акъчыл из къалдыраракъ, къуршунлар сызгъырып кете эдилер.

Сигнал берильди. Гаубицалар, катюшалар сёйлендилер. Ер кок юзюне котерильген самолётлардан титрегендай олды. Къушлыкъ

маали, демирёл станциясыны сарып алдыкъ. Фашист мельуналары къатты къаршылыкъ корьсетселер де, шаркътан акъып кельген ташкъынны токътатмакъ ичюн оларда энди кучъ де, гъайрет де къалмагъан эди. Меним адамларыма вокзалны дженюп тарафтан айланып чыкъмакъ вазифеси авале этильди. Толодан ясалгъан склад янына келип чыкътыкъ. Мен отделениемнен солгъа бурулдым. Анда, тереклер тюбюнде, немсе миномётчылары ерлешкен эди. Биз оларгъа якъын барып, отлар ичинде яттыкъ. Немселернинъ бутюн арекетлери бизге корюнип тура эди. Автоматлардан къасыргъалы атеш ачтыкъ. Бир къач солдат ве офицернинъ ерге йыкългъанларыны корьдим. Душман аскери арасында телаш башлагъанынен, гранаталарымызны фырлаттыкъ. Ер юзюни думан баскъандай олды. Бу арада аркъадашым Петренконынъ кокюсинден яралагъаныны эследим. Чапып барып, къучагъыма бастым, кенаргъа алып чыкъмагъа истедим. О, козьлерини ачып, манъа бакъты, лякин, сёйленип оламады. Козюмнинъ огюне онынъ балачыкълары кельди. Сабийлер, бабасыны бир даа корьмейджеклер. Мени дешет сарып алды. Бир даа огге ынтылдым, козюме атешлер сачылды. Манълайымда бир сыджакълыкъ дуйдым. Къолумнен юзюмни сыйпадым,

пармакъларым ал къангъа буланды. Турып чапмакъ истедим, нафиле. Аякъларым къалтырады, козьлерим къангъа толды. Къулагъымда «ура» садалары янъгъырады. Булар бизимкилер эдилер. Мени хастаханеге алып кеткенлер. Вазистим пек мушкуль экен. Хатиримдедир, эмшире къыз гедже-кунъдюз башымынъ уджундан кетмеди.

Хаста бир токъталды, терен кокиос кечирди де, джиддий тавурнен сёзюни девам этти:

— Чокъ вакъыткъа къадар о муляйим къызны унутып оламадым. Бирн-биримизнен багъымыз узульди. Мен эки дефа даа яраландым. Къызны бир даа коръмек насип олмады.

— Я о къызнынъ адыны хатырлап олмайсызмы?

— Хатырламакъ дегиль, омюр билля унутмам. Ады Фериде эди.

Эким кулюмсреди ве хастанынъ мапълайындаки тамгъаны къолунен сыйпап,— айгиди сени дюньялар, Эскендер,—деп ташлады. Хаста озюнинъ адыны эшиткенинен, козьлерини экимге тикти де,—Фериде, Фая! Бу сенсинъми??!—деп котериледжек олды, лякин, тазе яранынъ агърысы оны еринден къыбырдатмады.

— Эбет, Эскендер, меним. Сен ич кедер-

ленме. Дженк кимлернинъ юрегине яра ачмады. Шукюр, мен дженктен сонъ институт битирдим. Учъ балам бар. Пек яхшы яшаймыз.

Эскендер экимнинъ козьлерине бакъып къалды, эеджанланды, бираз индемедди. Сонъ, озюне келип, кулюмсреди...

— Асла кедерленме, Эскендер. Биз барышкъ севген адамлармыз. Барышкъ ичюн де курешемиз. О, лянетли осколка парчалары сенинъ аятынъны, сагълыгъынъны зеэрлемесин деп, мен къолумдан кельген эр бир чарени корьдим, раат олунъыз. О принли яралар сизнинъ беденинъизни бир даа сызлатмаз, азапламаз. Бизим вазифемиз де ана шудыр,—деди.

Эскендер алгъышлы козынен Феридеге бакъты. Шу арада одагъа:

— Баба, баба—деп анасынен эки огълан бала кирдилер...

ТЕЛЕГРАММА

Хастаханеде операция куню. Операция оладжак хасталарнынъ ал-эвалыны бакъ-макъ ичюн ишке эртедже кельген эким Риза Османовга почтаьон телеграмма берип кетти. О телеграмманы козьден кечирди.

«Бабанъ агъыр хаста, тез кель!» Ризанынъ юреги сыкъ-сыкъ урып, чырайы агъарды. Къолундаки телеграмманы яваштан стол устюне къойып, пенджереге якъыплашты. Не япмалы? Бир сааттен сонъ операция башламакъ керек. Я бабам! О, сонъки кере эвлерине барган вакътыны хатырлады.

Шеэрден кельген Ризанынъ янында бир адым чекильмеге истемеген анасы о якъ бу якъ айланып, онъа аш азырламагъа башлады. Бабасы Осман агъа исе, Ризанынъ сагъ омузына къолуны къойып:

— Айды, огълум, багъчагъа кирейик, ананъ аш азырлагъандже биз де багъчаны айланыпкъ,— деди.

Олар сыра-сыра тизильген алма тереклери тюбюнден кечип, ашлангъан кирезлернинъ янына кельдилер. Бол берекетли тереклернинъ пытакълары ерге эгильген. Кирезлер топ-топ. Ельден тепренген мейвалар пытыр-пытыр тѣюлелер. Къарт къолуны узатып, индже ве узун пармакъларынен кирез юкло пытактыны сыйпады.

— Не исе, ашламаларымыз да берекет берип башлады, огълум. Багъча эп кенешлей амма...— о теренди нефес алды.— Багъча макъасымны санъа беририм деген эдим. Сен исе, факъат, эким олмагъа истединъ. Эбет, хасталарны тедавий этмек, омюрине-омюр къошмакъ да алидженап иш, лякин, багъчаджылыкъ иши де энъ яхшы иш,— деп, къарт кулюмсиреди. Омюрининъ деерли бутюн вакъытыны багъчаджылыкънен кечирген бу адамгъа, дерсинъ, дюньяда бундан да яхшы сенаат ёкъ эди. О, колхозда баш агроном олып чалышты. Энди 80 яшында. Бу яшынадже огълу Риза онынъ — башым агъыра,— дегенини биле ишитмеген эди. Шимди, о агъыр хасталангъан, огълуны чагъыра...

Шу вакъыт одагъа операция эмширесип кирди. О, алимнинъ гъамлы чересини корип, не дейджегини бильмей, онынъ юзюне козь тикти. Телеграммадан онынъ да хаберни бар эди.

Риза Османов яваш-яваш адымлап, эмширеннѣ янына якъынлашты.

— Анна Михайловна, операция ичюн керекли шейлер азырмы? Бираздан сонъ, операцияны башлайджакъмыз.

— Я телеграмма?...— эмширеннѣ сесн яваштан ништилиди.

— Операцияны кечиктирмек мумкюн дегиль,—деди о, къатты бир даушнен.

Эки бучукъ саат девам эткен операция, инает, мувафакънетли битти. Бир адам даа олюм панджасындан къуртарылды. Риза Османов операция ханесинден чыкъты...

О район меркезинде келип, машинадан тюшкенде, орталыкъны акъшам къаранлыгъы къаплагъан ве ягъмур сепелей эди. Колхозгъа тараф автобус корюльмей. Таксиге чапты...

— Мумкюн олса «Социализм» колхозына алып барынъыз,—деди о, ёргъун сеснен.

— Баш устюнде,—деди шофер, гуръ даушнен.

— Бу машинанен социализмге дегиль, коммунизмге де алып барырым.

— Қъардашым, чареси олса, тездже айда,—деп Османов, ёргъун кевдесиннѣ агъырлыгъыны отургъычнынъ таянгъычына ташлады.

Шофер джевабыны азырлап къойгъан киби:

— Раатсызланмангъыз, учан къуш да артымыздан еталмаз,—деди.

Бираздан шофер:

— «Социализм» колхозына деднѣгъыз? Я анда кимге бараджакъсынъыз?—деп сорады.

Риза Османов бир ан индемей, шоферге бакъты. Сонъ, басыкъ сеснен:

— Осман Мамутовгъа,—деди.

Шофер сѣнген папирасыны машинанынъ пенджересинден ёлгъа атты:— Осман агъагъа дейсизми? Э... билем, билем. Пек яхшы адамдыр. Онынъ Риза деген огълу бар. Метинли хирург. Шахсен оны танымасам да, адамларгъа чокъ эйликлер япкъаныны билем. Кечкен сене, отпуска пакътында, Риза Османов бабасына кельген экен. Қъайткъан вакътында, о насылдыр бир къадыннынъ адджы-адджы агълап, хастаханеге догъру чапкъаныны коре. Меракълана. Уфакъ чемоданчыгъыны къолуна къавий тутуп, о да хастаханеге кете. Даима бойле кичкене чемоданчыкъ алып юре экен,—деди шофер, таныш олмагъан адамнынъ тизлери устюнде тургъан чемодангъа козь ташлап. Сонъра, башыны котерип, тегиз ёлгъа бакъты...— Дейджегим,—он бир яшын даки къызчыкынынъ аппендицит приступы туткъан. Район меркезиндеки хастаханеге алып

барайкы деселер, вакыт кечеджек. Тезлик-нен операция япмакътан башкъа чаре къалмагъан. Лякин, операцияны ким япа билир? Кой экимн Михаил Осипович яхшы эким олса да, хирург дегил. Адже неше кететкъан Риза Османов бу операцияны япмакыны озь устуне ала.

Шофер сусти. Огде машина ярыгъында асфальт ёл ялтырай эди.

Риза Османов озь-озюне: «Пек лафазангъа раст кельдим, гъалиба»,-- деп кулюмсиреди де, козьлерини юмды. Онынъ козю огюне кене бабасы кельди, зеджанланды. Озюни тынчлантмакъ ичюн, козьлерини ачып этрафкъа бакъты. Деми, сепелеп башлагъан ягъмур, тезлешкен: ниае, сабырсызлыкънен келеяткъан Ризанынъ козюне кок боялы къапы корюльди. О машинадан тюшкени киби къапы янында токъталып, бираз динълени. Сес-солукъ ишитилмей. Къапыны ачып, азбаргъа киргенде, эвель, анасыны коръди. Бир шей тырс этсе огълуны беклеген ана, машина давушыны ишиткени киби, эвден тышкъа атылып чыкъкъан... Олар къучакълаштылар.

— Бабамнынъ сагълыгъы насыл?— деди Риза, телюкели давушнен.

— Экимимиз Михаил Осипович геджекунъдюз опынъ башындан кетмей. Юреги яра-

мады. Ана огълунынъ юзюне тикильди.— Сен кельдинъ балам, ишанчым кельди, къарткъа энди бир шей олмаз,— деди, яваштан.

Олар къарт яткъан одагъа киреджекте, къапы ачылып, ичериден Михаил Осипович чыкъты. Риза Османов бир шей сораиджакъ олып тургъанда, эким:

— Тсс...— деди,— къарт шимди тынчланып, юкъугъа кетти.

Яры гедже. Осман агъа кене ярамады. Нефес алмасы агъырлашып, дудакълары мордарды, догъурылып богъулып-богъулып оксюрмеге башлады. Къол-аягъы йиберильди... Бабасынынъ ярамагъаныны ишитип кельген къызлары, зый-чув олып, агълашамагъа башладылар. Лякин, къартый негедир агъламай, бутюн вуджудынен огълуна берилип, онъа ишана. Онынъ фикириндже, дерсинъ, къартнынъ аяты огълунынъ къолунда. Бир къач дане укол япылып, кислород берильген сонъ, ниае къартнынъ чырайына къызыллыкъ кельди. Нефес алувы яхшылашты. Сабагъа якъын къарт озюне келип, козьлерини ачты.

— Огълум, мени бу къадар агъырлар панджасындан къуртаргъан сенсинъми?

Бабанынъ юзю нурлы. Ананынъ козьлеринде севинч козь яшлары.

ХАЛИДЕНИНЪ СЫРЫ

Биз кѡраптада дѣрт бала эдик: учь кѡыз, бир огълан. Энъ кичкенеси мен эдим. Бабам менъ пек севе экен. О, иштеп кельген сонъ, миндер устюне кечип отура да, менъ кѡучагъына алып, «кендже кѡызым, эркем», деп охшай ве ойната экен. Пек эрке оськеним.

Бабамны мен ялынъыз анамнынъ айткъанларындан билем. О, мераметли, ишкпр бир адам экен. Бабам дженкке кеткенде, мен эки яшында экеним. Ондан кѡайтып кельмеген. Моздок шеэри тюбюнде кѡараманджа курешкен. Эляк олгъан.

Агъам бир ютум сув киби бабама ошай. Заводда инженер чалыша. Озиом псе, насыл дейим, азгъана урдумдуймаз, агъыр табнаты кѡызчыкъ эдим. Анам меним ашыкъмай иш япкъаныма бакъып:

— Вай балам, бу кѡадар агъыр дѣнемек олурмы? Бир аягъынъны алгъандже, о бири-

ин копек тишлейджек...— дей эди. Мен псе, озиомнинъ бу кѡусурымны асла эслеп оламадым. Ким билпр, бельки ойледир.

Аркъадашларыма коре, окъувда да кѡапыбакъа киби джылыштым. Оджаларымыз мени эр кунъ тазирлей, огютлей эдилер. Бойле алларда, мен башымны ашагъы ала да, пармакъларымны саймакънен огъраша эдим. Зар-зорнен мектепни битирдим...

Кунълерининъ биринде, татар концертинде, Велипен таныш олдым. Бир-биримизни севдик. Той япып эвлендик. Бахтыма, Вели пек намуслы, ишсевер бир адам экен. Кѡуруджылыкъ техникумны битирген. Шимди, заводда уста олып чалыша. Акъчаны чокъ ала. Ах, аначыгъым сагъ олгъайды да, кѡызынынъ насыл бахытлы яшагъанына кѡувангъайды.

Велининъ биринджи кере алгъан иш акъкыны хатырлайым. Эбет, вакъыт акъшам устю эди. Вели акъчаны кетирип, меним элиме туттырды. Айса, манъа бермей, кимге береджек? Холодильникте бир шише шарабымыз бар эди. Экевлешип ичтик. Мен дуям, саргъушлангъаным. Вели омузларымдан тутып, озюне чеке де, куле. Эки кунъ алсыз олып юрдим. Бундан сонъ, агъызыма шарап деген шей алмадым. Кереги ёкъ, агъырмагъан-башкъа явлукъ... Догъру, мен чалышмайым. Эвде оту-

рам. Уста акъайым олгъан сонъ, чалышмагъа аджет бармы? Апакъайны бакъмайджакъ олса, онынъ акъайлыгъындан не аныладым?

Къомшумыз Нурмамбет акъайнынъ къызлары мени ёлда-ызда раст кетирселер, чалышмагъаным ичюн мыскъыллап кулелер. Билем мен, оларны пакъыллайлар. Мына, Шерфе аптени алайыкъ. О, эр кунъ къызынен къавгъа эте:

— Джинасирнишъ къызы, эвде отур,— дей.— Акъайгъа чалышмакъ ичюн бардынъмы?

Къызы Эминне кене де олса, чалыша. Бешинджи разряд арматурщик экен. Ресими заводнынъ урьмет тахтасындан тюшмей. Меним Велим де Эминени пек макътай. «Эшкъ олсун къадынгъа» дей. Билем мен, онынъ не тюшюнгенини. «Къызым санъа айтам, келиним сен динъле», демек истей. Акъкты не керек, иш акъкында манъа ич бир шей айтмады. Айтмады дедим амма, тап тилимни тишледим. Бу сонъ вакъытларда о иштен къайтып келе де, къара чатма къашларыны туоп, гонъюльсизликкен:

— Халиде, кунъ бою эвде отурмакътан безмедингъми?— дей. Шашам да къалам. Ишсан эвде отурмакътан безедир даа. Аштан сонъ, о газета окъуй, завод ишлери акъктынъ

да айта. Бульбуль киби сёйлене. Сонъ, токътап, манъа бакъа. Дуям, ачувлана. Аякъкъа туруп:

— Айткъанларым сени меракъландырмай, гъалимба?— деп сорай.

Мен индемейим, ялынъыз ырджайып кулем. О стол артына кечип, дерс азырламагъа башлай. Саатлернен отурып окъуй, яза. Не язмасын, энди институтта окъуй. Мен онынъ ёрулмагъанына тааджиПЛенем. Мына эки афтадыр, Велини танымакъ биле зор. Гонъюльсиз юре, негедир ачувлана.

Билем, меним чалышмагъаным, окъумагъаным тарсыкъа. Манъа эр кунъ ишини, окъувнынъ файдасыны айта. Ишке кирмекки теклиф эте. Эм, керчек де, меним киби сагълам къадынгъа иштен къоркъмагъа не бар? Бельки Нурмамбет акъайнынъ къызларынынъ мыскылындан да къуртулырым?..

Бугунъ, джан сыкъысындан Велининъ китапларыны къарыштырдым. Бакъсам, не корейим, о судкъа ариза язгъан. Мени, озь къадыныны, окъумай, ишлемей, джемнетке файда кетирмей деп къабаатлай, къанунджа айырмаларыны талап эте. Ах, дейим, ойлем?!

Эртеси куню паспортымны алып, заводкъа барып ишке кирдим. Велиге ич бир сёз айт-

мадым. О, уста, ишке эрте кете, кеч кьайта.
Меним ишлегенимни дуймай:

Биринджи куньден башлап ишимни бегендим. Вакъытнынь кечкенини дуймай кьала-сынъ. Шай да шай амма, куньлернинъ биринде, суддан чагъырув кягъыты кельди. Энди не япмалы? Ишни ташлап судкъа бармалымы? Мен кьайда ишлегениме даир справка алып, почтанен судкъа ёлладым... Акъшам иштен кьайтып кельсем, Вели босагъа устюнде отура. Иш урбаларымнен догъру эвге кирип кеттим. Чемоданларымны азырламагъа башладым.

Ашыкъчанлыкънен Вели ичери кирди.
Эеджанланып:

— Халиде, сен кьайда азырланасынъ шу?—
деди. Мен ачувнен онъа бакътым да:

— Айрылгъан сонъ, манъа мында отурмагъа не бар?— дедим.

О, колумны тутып:

— Екъ, ёкъ, сени ич бир якъкъа йибер-
мем,— деди.— Мен аризамны...

ФЫНДЫКЪ ДЖЫЙГЪАНДА

Ашир меним энъ якъын достым. Мен онынънен бир сыныфта окъуй ве бир раледе отурам. Эвлеримиз къыр тёлесинде, ян-янашадыр. Бир-биримизсиз аш биле ашамаймыз. Дерслеримизни де бирге азырлаймыз. Аширнинъ башы эсаптан яхшы чакъа, манъа ярдым эте. Ойнамагъа кельгенде де шай, бирге ойнай, бир чанада таямыз.

Бугунъ эрте яттым. Саба танъ маалинде турмакъ керек. Бойле вакъытлары козюме юкъу кирмей. Чокъ раатсызланам. Сагъымасолума айлаиа берем. Биринджи хораз кычыргъанда аякъта олам. Яваштан Аширнинъ омузындан тартам ве:

— Тур, кетмек керек,— дейим.

О догъурыла, юругъынен юкъулы козлерини уфкъалай. Агъызыны кениш ачып, кериле.

Тена сокъакъ бою кетемиз. Кой тынч, эр

кес татлы юкѹда. Тынчлыкѹны копек ве хо-
разларнынѹ отѹюр сеслерѹ боза. Гедженнѹ
къаранлыкѹ пердеси котериле башлай. Та
узакѹта Къара-Тав дагѹларыннѹ кольгеси ко-
рюле. Тюрлю къокѹлар кетирген яз ели юзю-
мизни сыйпап кече.

Бу сефер де кунеш къызарып, догѹайым деп
тургѹанда, дагѹгѹа келип етгик. Салкъын
чокѹракѹ башында отурдыкѹ. Отьмеклери-
мизни сарымсакѹнен чинеп, сувгѹа батырып-
батырып ашадыкѹ. Башымызннѹ тѹлесинде
джайрап яткъан гурѹ терекнинѹ япракълары
ель эскен сайын шувулдай. Бираз раатлан-
гѹан сонѹ, турып орманлыкѹ бою кеттик. Фын-
дыкѹ тереклери янында келип токътадыкѹ.
Тереклерде фындыкѹ чокѹ эди. Башта ерге
саллангѹан пытакѹларындан джыйдыкѹ, сонѹ,
терекке тырмаштыкѹ.

Ашагѹыдан, «Танѹ» колхозынынѹ тарла-
ларындан тракторларнынѹ хош сеслери келе.
Мен экинджи пытакѹкъа алмаштым. Эки ба-
лабан таш арасындан манѹа бакѹып тургѹан
кишникнинѹ джам киби парылдагѹан козѹлери-
ни эследим. Башымдаки сачым тикленди,
къоркътым. Къоркъкъѹанымны Ашир дуйса ке-
рек ки:

— Не корѹдинѹ, йыланмы?— деп сорады.

— Ёкъ, къашкъыр,— дедим ве къолумнен

ишарет этип косѹтердим. Ашир индемедѹ.
Кульди.

— О къашкъыр дегиль, къочкъар,— деди.

Мен дикѹкъатнен бакѹтым. Япракълар
арасындан оннѹ бойнузларыны, беяз буру-
ныны эследим. Ичиме джаным кельген киби
олды.

Торбаларымызны терекнинѹ гурѹ пытакѹ-
лары арасына багѹлап, ерге тѹштик. Бизим
якъын баргѹанымизны корѹген къочкъар, ер-
ни тепип башлады. О якѹ, бу якѹ фырлангѹан
козѹлеринде телаш, къоркъы бар эди. О, арды-
ардына чекилип, сарп къаягѹа таянды. Онѹа
къачмагѹа ер ёкъ эди. Ашир къолунда азыр
туткъан иппинѹ алкъасыны къочкъарнынѹ бой-
нузларына кечирди. О буны апансыздан, буюк
чеберликнен япты. Къоркъудан сескенген ай-
ван, бойнуны бурды, арт аякълары устѹне
турмагѹа ынтыларакѹ, тѹпеге атылды. Сонѹ,
Аширни сюйреклеп дагѹ бою тартип кетти.

Ачыкѹ чименлик ерге келип чыкъкъѹанда,
Ашир йыкъылды. Лякин, иппи ташламады.
О, беш-он метр къурсакѹ устѹне сюйрекленди.
Чапып оларнынѹ янына бардым. Ашириннѹ
къолундан иппи алып, терекке сардым. Инат
къочкъар бирден токътады. Ашир аякъѹа
турып, асабийликнен манѹа бакѹты. Штаны-
нынѹ тизлери, кольмегиннѹ тирсеклери йыр-

тылган, сыдырылган, тенинден кѣан акѣа эди. Зор-белянен чокѣракѣ башына келип етти.

Кѣочкѣарнынѣ аякѣларыны багѣлап, ерге яткѣыздыкѣ. О теренден нефес ала ве кѣоркѣы толы козылеринен бизге бакѣа эди. Кенѣ, балабан кѣуйругѣындаки яра кѣуртламагѣа башлагѣан. Ашир агѣачтан кѣуртлаууч ясады. Кѣуртларны бирер-бирер темизледи. Салкѣын сувнен яраны ювды. Кѣайдандыр йымшакѣ, беяз таш кетирди. Оны туйди.

— Нафталин олмагѣанда,— деди о,— бабам бу ташнынѣ тозыны яра устуне сепе тургѣан эди...

Бираздан сонѣ, ѣлумызгѣа девам эттик. Кѣочкѣар эп инатлыкѣ этти. Ёлумыз ташлар, дерелер ичинден, отип кете эди. Иппи тарта-тарта авучларымызнынѣ ичи кѣызарып, кѣан кѣускѣан эди. Мен бу эзиетке чыдалмадым.

Ачувнен:

— Етер, энди тутмайджам, барсын кете берсин. Кѣойын сюрюсини озю тапар,— дедим. Ашир манѣа тикильди. Юзюнде эеджан, кин бар эди.

— Али, батырлыгѣынѣ бу эдими?— деди. Мен шашмаладым. Демек кѣоркѣакѣым...

Бир кунѣ яйляда бабамнен кѣой бакѣа эдим. Авасы бирден бозулды. Кучѣлю ягѣмур,

бурчакѣ ягѣды. Кѣойларны тена ерге айдаш-тырмакѣтан башкѣа, чаре ѣкѣ эди. Бабам юн чекменини чѣкѣарып, омузларыма ташлады.

— Кий, ушюмезсинѣ,— деди. Ягѣмур эп сыкѣарлады. Сельге чеврильди. Кѣойлар, кѣозулар манѣрашып, бир ерге обалаштылар. Бурчакѣтан бир кѣач кѣозу ольди. Дигерлери меджалсызландылар. Мен оларны аджыдым. Чекменини чѣкѣарып, оларнынѣ устуне ташладым. Аркѣамда бурчакѣнынѣ тыпырдагѣаныны дуйдым, урбам тениме япышып кѣалды. Бабам кѣалтырагѣанымны корип:

— Кѣойларны бир ерге итекле, чалыш, кѣызарсынѣ,— деди.

О вакѣытта да зор эди. Лякин, бу зорлыкѣтан кѣоркѣмагѣан эдим. Бугунѣ насыл олды да... Ёкѣ, мумкюн дегиль. Аркѣадашларым буны ишитселер, «бакѣ сен онѣа, кѣоркѣакѣкѣа», деб айтмазлармы? Мен оларнынѣ козюне насыл корюннрим?

Тенимде кѣырмыскѣа кезгендай олды. Ипке кѣавийдже япыштым. Ерулгѣанымны, кѣолларымынѣ сызлагѣаныны унуттым. Огге ынтылып:

— Айды, юр кеттик,— дедим Аширге. О иппи кѣолумдан тартып аладжакѣ олды. Лякин, бермедим.

Чокъ кечмеден кыыр тѣлесине келип чыктыкъ. Огдѣ юксек дагылар джайрап ята эди. Къайдандыр, чанъ сеси ишитильди. Орманлыкъта къой сюрюси корюнди. Сырлы, къара, семиз копеклер авулдап бизге таба чаптылар. Бу арада башына къара къалпакъ кийген чалманлы, къолунда ыргакъ таягы олгъан чобан, пейда олды. Мен оны бизге якъын кельген сонъ, таныдым. Койимизнинъ айтувлы чобаны Раим агъа эди. О севингенинден кулды ве:

— Сабадан берли оны кыдырып юредим. Чокъ сагъ олунгыз, балаларым, аферин сизге,— деп бизни бирер-бирер къучакълап опыти.

Акышам къаранлыгы чѣккенде буюк бир шадлыкънен аркъамызда бирер торба фындыкънен эвге къайттыкъ.

МУНДЕРИДЖЕ

Юзюнъни ельден сакълама	3
Улукълар бузлагъанда	17
Чичек ве къан	30
Бала севмез	39
Айнынъ он дѣртюнде	50
Хастаханеде : : :	54
Телеграмма	60
Халиденинъ сыры	66
Фындыкъ джыйгъанда	71

На крымско-татарском языке

ИБРАИМ ПАШИ

КРОВЬ И ЦВЕТOK

Рассказы

Редактор Сейтумер Эмин
Рессам О. Земцов
Ресимлер редакторы М. Рейх
Техникий редактор М. Мирзаахмедов
Корректор Ш. Абиьзатова

Басмаханеге берилди 11/IX-1970 й. Бас-
магъа рухсат этилди 18/XI-1970 й. Формат
60×90¹/₂. Басма табагъы. 2.5. Нешр
табагъы 2.12. Тиражи 5000 Р 11866. Гъафур
Гъулям адына эдебият не санъат нешрия-
ты. Ташкент, Навок сокъагъы, 30. Шарг-
наме 149—69

Озбекистан ССР Министрлер Совет
Матбуат Девлет Комитетинин. Ташкент
полиграфкомбинатында азырлангъан мат-
рицадан 4-джи басмаханеде м/мл. кягъ-
ытка басылды. Радиял проезд. 10. 19.0 й.
Сымарыш № 464. Фияты. 8 к.

Паши, Ибраим

Чичек ве кьан. (Икяелер). Т., Гъафур Гъулям
адына эдебият ве санаат нешрляты, 1970.

80 бет.

Паши, И. Кровь и цветок. Рассказы.

С(Крым.—тат.)

Индекс 7-3-3